

SZÓRAKOZÁS, IDŐTÖLTÉS A SZÉCHENYI-KORI MAGYARORSZÁGON¹

A SZÍNHÁZ

A színházakban és színelőadásokon művészi, társasági és hazafias élmények egyaránt várták a közönséget, könnyezni lehetett a tragédiákon, önfeledten kacagni a boházatokon, átélni a nemzeti színjátszás „bimbózó gyermekkorát”, találkozni ismerősökkel, megszemlélni a hírességeket és előkelőket.

A vándorlók

Már az elmúlt század vége óta közérdeknek számított a színészet pártolása: egyre többen vélték úgy, hogy a színház felbecsülhetetlen jelentőséggel bír a magyar nyelv fejlesztésében, az érzelmek és az erkölcsök nemesítésében. Ennek ellenére még az 1820-as években is csupán néhány nagyobb városban állt közsínház, s közülük egyedül a kolozsváriiban talált saját otthonra a magyar nyelvű színjátszás. A legkiválóbb magyar színészek is csak vándortársulatokhoz szerződhetek, amelyek általában megyei, olykor pedig városi pártfogás alá helyezkedve működtek. Rajtuk kívül hosszabb-rövidebb időre összeverbuválódott magyar és német színészcsapatok is járták az országot, s nem egy akadt közöttük, amelyben kizárólag kőszácepírágók verődtek egybe. Változatos színhelyeken: színházépületekben, vendéglők nagytermeiben, pajtákban, ivókban és kocsmaudvarokon léptek fel. Többnyire kezdetleges díszletekkel és jelmezekkel, az alkalomhoz és a lehetőségekhez igazítva adták elő a színműirodalom remekeit és fércműveit, operákat és táncjátékokat. A közönség általában hálás volt a produkcióért: „Színelőadás volt este Pátyon a nagy korcsmában – olvashatjuk egy visszaemlékezésben – éspedig a tisztán magyar faluban, német. Annak dacára telve volt a nézőtér parasztokkal, kik ugyan nem értették, mit mondanak a színészek – kik hárman voltak: egy nő és két férfi –, de gyönyörködtek a pirosposztag primadonna megnézésében és éneklésében. Jeleneteket adtak és coupletteket énekeltek.” A fizetség, akár a művészi színvonal, igen különböző volt, a „komédiások” nemegyszer szinte csak a kosztért-kvártélyért játszottak, előfordult azonban az is, hogy csinos öszeggel

¹/ részletek *A hétköznapi élet Széchenyi korában (1825—1848) címmel a Corvina kiadónál a téli könyvvásárra megjelenő könyv Szórakozás, időtöltés c. fejezetéből*

távoztak sikereik színhelyéről. A nagyobb városokba sokszor meghívásra érkeztek, s egy-két hónapig is maradtak a jobb társulatok. A színészek és színésznők az efféle idények végén házról-házra jártak, hogy közönséget toborozzanak jutalomjátékukra (amelynek bevétele egyedül őket illette meg).

Dráma vagy opera?

Amikor az 1837. augusztus 22-én megnyitott pesti Magyar Színházat néhány év múlva országgyűlési döntéssel a nemzet saját nevére vette, senki nem lepődött meg, hiszen már megálmodói is „a nemzeti műveltség magas szempontjából” tekintettek rá. De a megvalósult színházban nagy gondot okozott e „magas szempont” érvényesítése. A pesti közönség ugyanis jó pár évig viszonylag csekély érdeklődést tanúsított a kortárs magyar színműirodalom alkotásai iránt, operát akart látni, minél többet. A divatos operaszerzők, Rossini, Bellini, Donizetti művei akkor is megtöltötték a nézőteret, ha a zenekar és az az énekesek nem álltak a helyzet magaslatán, míg nemegyszer üres páholyok tátongtak a legjelesebb prózai színészek fellépésén is. Az igazgatóság pedig nem tekinthetett el a bevételektől: újabb és újabb operákat tűzött műsorra, és hatalmas fizetésekkel kötötte a színházhoz az operadívákat. Mindez valóságos opera-dráma háborút robbantott ki, amely az újságok és a divatlapok hasábjain is teret követelt magának és megosztotta a közvéleményt, sőt a baráti társaságokat is. Míg például Irinyi József rajongott a „daljátékért”, Petőfi valósággal utálta. Vahot Imrét, a Pesti Divatlap hazafias szerkesztőjét még a nemzeti operairodalom első nagy műve, Erkel *Hunyadi Lászlója* sem hatotta meg. A maga túlzó modorában egyenesen az operaéneklés természetellenes voltát hangsúlyozta. „A lélek legnagyobb szenvedélyeit és hangulatait is énekelve nyögi el – írta az operaénekesről –, énekelve ordít bosszút, dalolva átkozza hűtlen madonnáját, reszkető hangon dúdolja el, hogy ismét a hideg leli, inasának énekszóval parancsolja, hogy a csizmáját hozza be, s ha nem teszi, danolva szidja le, s elvégre is, mint hattyú, énekelve, dalhörögvé hal meg.” A közönség talán jól mulatott ezeken a sorokon, de nem lett hűtlen az operához. Ekkor azonban már lelkesen tapsolt (soraiban magyarul nem is tudó német polgárokkal) azoknak a népelet jeleneteit színpadra állító, újfajta hazai daraboknak is, amelyekben a szövegmondás egyszerre csak énekszóba csapott át: a népszínműveknek. Mindent felülmúló sikere a legelsőeknek, Szigligeti Ede 1843-ban és 1844-ben bemutatott darabjainak, *A szökött katonának* és *A két pisztolynak* volt: egész évben (nyáron is) telt ház előtt játszották őket..

Színházak kívülről és belülről

Kevesen voltak elégedettek az országos jelentőségű pesti színházak külsejével: az egyiket nagyinak, ormótlanak és ridegnek, a másikat, a Nemzetit félkésznek, környezetüket pedig egyenesen gondozatlannak találták. A Belváros és Lipótváros találkozásánál, a Színházterén (amely az ott felépült Német Színházról kapta a nevét) ugyan nem kellett a közönségnek sárban vagy porban evickélnie, viszont csak nehezen szabadulhatott attól a kellemetlen benyomástól, amelyet a tér egyik sarkában működő nyilvános illemhely keltett. Ha már az orrokat nem lehet megkímélni, vetette fel az egyik felháborodott újságíró, legalább a szemekre legyenek tekintettel: tüntessék el a „botrányos látványosságot” egy palánkkal vagy bódéval. Nem volt jobb a helyzet a Kerepesi út sarkán a Nemzetinél sem, amelynek közelében „bűdös kloáka” éktelenkedett, s esténként békakonzert szórakoztatta a járóelőket. A német színház hatalmas, 3500 fős nézőterén hideg volt és sötét (a rossz világításra még évtizedek múltán is jól emlékezett az egykori színházlátogató), a másikban a korszerű gázvilágítás bevezetésével együtt járó kelkáposztaszag terjengett. Az állóhelyeken, a földszinten előadás alatt is gyakori volt a jövés-menés, a páholyokban pedig (amelyek bérleti díja több mint négyszáz forint is lehetett félévente) olykor valóságos társasági összejövetelek zajlottak. Petrichevich Horváth Lázár a Honderű szerkesztője csaknem fogadósobává rendezte be páholyát, még elváltató függőnyt is felszereltetett. A színházakból már csak a kávé- és teavás, valamint a kártyázás hiányzik – csipkelődött egy konkurens (német) divatlap munkatársa. De voltak olyan várásztalos esték is, amelyeken mindenki átadta magát az előadásnak, együtt sirt és nevetett az egész nézőtér.

Nem tudom, hazafiúi nekibőszülés-e; nem tudom megboszorkányoztatás-e, de én ugyan szerelmes vagyok csecsemőnkbe, amagyszínháztalálkozásra. Gyönyörű angyalgyermekarc! Persze! Némelyek bajszot keresnek a tejes ajkacska fölött; s meztelen bokájára is sarkantyút szeretnének ütni. Némelyek dajkástól együtt akarnák utazásra küldeni. Patvar vigye az efféle némelyeket; nekem a mi derék Bártfaynk kell csak! Ő és én jelen [vagyunk] minden darabon, akár esőszakadás, akár ólmosút, akár csikorgó hideg – örömet megyünk a csecsemő bölcsőjét ringatni, s náthával, huruttal megrakodva botorkálunk s hullongunk haza. (Szemere Pál levele Kölcsey Ferencnek, 1838)

BÁLOK ÉS EGYÉB VIGALMAK

Vízkeresztől hamvazószerdáig az egész országban táncoltak: fővárosban és vidéken egymást követték a nagy nyilvános bálok, nyaranta pedig kisebb-nagyobb táncmulatságok egész sora várta a vendégeket a fürdőhelyeken. De táncoltak löversenyek idején, búcsúkon, majálisokon, továbbá családi és baráti összejöveteleken az év minden szakában.

A farsang Pesten

A pesti báli idényt szokásszerűen a Jöltévő Asszonyi Egyesület rendezvénye nyitotta meg, de rendeztek bálakat kereskedősegédek, joghallgatók, katonatisztek, vagy a Casino részvényesi is. Ilyenkor ők fedezték a terembérlét és a világítás (nemegyszer többszáz gyertya) költségeit, és ők fogadták föl a zenekart. Ehhez járultak még az előkészületek kiadásai. Mindez együtt olykor igen tekintélyes összegre kerekedett. A törvényhallgatók 1835. február 4-i bálján például az ajtónál nem katonák álltak őrt (mint rendszeren szokás volt), hanem vármegyei hajdúk teljes díszben, s az ifjú joghallgatók maguk vették át az érkezőktől a meghívókat, hogy azután cserébe (éppoly elegáns) táncrenddel ajándékozzák meg őket. A hölgyek mindegyike kis csokrot is kapott, illatos élő virágokból kötve. A legnépesebb táncvigalmakra a városi Vigadó, a Redout nagytermében került sor, s mivel az épület bérloje üzleti alapon rendezte őket, mindenki részt vehetett rajtuk, aki jegyet váltott. De ez csak a férfiak számára volt kötelező, a nők ingyen látogathatták a Redout nagy báljait, mint az 1836-i nagy jelmezbált is, amelyről John Paget azt írta, hogy több ezres közönségében „a társadalom minden rétege képviselve volt, csinos kalaposnót éppúgy lehetett látni, mint méltóság teljes grófnőt.” Megjegyezte, hogy az előkelők ugyan kissé elkülönültek, de „a leggőgösebb hölgy sem merné elutasítani a legszerényebb inast sem”. A legtöbb előkelő család saját házában is adott bált, ahol zavartalanul élvezhette a rangja beliek társaságát, az elzárkózás azonban mégsem volt teljes, az újságok és divatlapok némelyike ugyanis kötelességének érezte, hogy (röviden) beszámoljon róluk, s a hölgyek öltözékét (részletesen) ismertesse.

Táncolni tudni kell

A tánc tudását a társasági érvényesülés fontos eszközének tartották. Az előkelőbb családok gyermekei korán, kisiskolás korukban kezdték tanulását. A piarista konviktusba Tatán már a 8-10 éves növendékekhez is tánc tanár járt a városból. Podmaniczky Frigyes báró szerint (ő is,

mint a legtöbb ifjú arisztokrata, Monsieur Beauvalnak, a pesti Német Színház balettmesterének táncóráira járt) a gyermekkori táncórák igazi célja nem az volt, hogy elsajátítsák a divatos táncokat, hanem hogy megtanuljanak fesztelenül és könnyeden mozogni. Voltak, akik később, felnőttkorukban kényszerültek leckéket venni: Pesten különféle táncmesterek oktatták a jurátusokat és kereskedősegedeket, akik főként német varrólányok társaságában ismerkedtek a lépésekkel, bókokkal és forgásokkal. A keringő, a francia négyes, a füzértánc mellett megjelent új tánc, a polka szédületes tempóját azonban csak a gyakorlottak tudták tartani.

A parasztok táncmulatságai

A falvakban a farsangi időszak utolsó napjaiban csaknem mindenütt rendeztek táncmulatságokat, de számos helyen a fiatalság egész évben táncolt. Ilyenkor úgynevezett ivót tartottak: nyáron kertben vagy sátor alatt, télen bérelt szobában. A költségeket a legények adták össze, ebből fedezték a cigányok fizetségét és a háztulajdonos által (udvarért vagy szobáért) kért bért. Mindenki, aki hozzájárult a költségekhez, lányokat hívhatott az ivóba. Mivel azonban (az elnevezéshez híven) nemcsak táncsal, hanem ivással is mulattak itt az időt, gyakran torkolltak veledésbe a rendezvények, amelyeket éppen ezért a helyi hatóságok megkülönböztetett figyelemben részesítettek.

A diadalmas csárdás

„Komoly kedélyünk nem barátja az éjvigmaknak” – szögezte le a Pesti Hírlap egyik vezércikke 1841 farsangján, hogy azután mégis lelkesült szavakkal szóljon a magyar tánc térfoglalásáról a Nemzeti Casino termeiben, az idény egyik legfényesebb bálján. A magyar táncra ekkor már szinte mindenki úgy tekintett, mint a nemzeti jelleg és érzület megnyilvánulására. Abban is sokan egyetértettek, hogy e jellegnek át kell hatnia a „sokalakú élet” minden körét, mintegy természetessé, megszokottá kell válnia. A szóbanforgó tánc: a csárdás akkor is a paraszti világot idézte meg a báltermekben, ha erre a táncosok nemigen gondoltak. Mások azonban igen: a magyar tánc jellegéről, mibenlétéről értekezők kimondva kimondatlanul azt hangsúlyozták, hogy csak a parasztság kultúrája őrizte meg háborítatlanul a nemzeti táncokat. Visszaemlékezések szerint a csárdást maga Széchenyi István tette szalonképessé az 1840. évi nagy Casino-bálon, amikor egy látványos francia négyes után azt a „gyönyörű, kedélyes táncot” is óhajtotta volna látni, „melyet a mi népünk odakünn a falukon táncol”. A kérést akkor csak egyetlen pár: báró Orczy László és Eliz teljesítette (legnagyobb

megelégedésre), de a következő Casino-bálokban a csárdás már a táncrendekbe is bekerült. Néhány év múlva már mindenhol táncolták, falusi kocsmaudvaron éppúgy, mint a pozsonyi udvari bálon a királyjelenlétében. A csárdással együtt a cigányzene is beköltözött a tánctermekbe, s így végül is a zenei és táncművelés ugyanazon részei hozták meg a legkülönbözőbb társadalmi körökben.

„Mégiscsak furcsa az a bál! Ha megkérdeznék valaki tőlem komolyan, mit szeretek oly igen rajta, hirtelen nem is tudnék kielégítőleg felelni. A muzsika-e vajon, mi az embert oly igen elragadja, felingerli nem gondolni csak a jelenre, vagy maga a tánc, e szüntelen fáradalmas szaladgálás? Vagy talán a nagy társalkodás? De hiszen itt mindenki velünk ugyanegy tárgyról, többnyire majd ugyanazon szavakkal beszélünk: mindig bálról, táncról s a jelenről. Alig találkozzhatni egy-kettővel, aki más tárgyra akarná vezetni figyelmünket, de nagyon jól hangzik ott- e sok kedves semmi.

Mikor hazajöttünk a bálból, Nagyanyánk kérdezi tőlünk: fáj-e lábunk, s szennyes-e ruhánk dereke? S midőn mondánk, hogy ez mind megvan, ő örövendve mondá, úgy nincs hát semmi bajotok. S valóban, panaszkodni sem igen mertünk a lábujjáról, a legnagyobb megadással túrtuk azt.” (Kölcsey Antónia naplója, 1842. februárius 10.)

KÖZÖS TEREKBE, KISEBB KÖRÖKBE

A férfiaknak városokban és falvakban egyaránt több lehetőségük adódott a társas együttlétekre, szórakozásra és felüdülésre, mint feleségeiknek, leányaiknak vagy nővéreiknek akik csak a közös mulatságokon vehettek részt, s nyilvános helyeken csak kísérővel mutatkozhattak. A fővárosban ugyan szabadabb mozgásuk volt, de számos helyszínről itt is ki voltak zárva.

A kávéházak

Különösen Pest-Budán, Pozsonyban, valamint a nagyobb dunántúli és felső-magyarországi városokban örövendtek nagy népszerűségnek a kávéházak, az utóbbiakban azonban a vendégkör sokkal zártabb volt, mint Pesten, ahol kofaasszony és gróf, katonatiszt és szabólegény, ha nem is egy asztalnál, de egy helyiségben fogyszthatta el kávéját és kiflijét, likőrjét vagy fagyaltját. A legtöbb kávéház is itt működött: a negyvenes évek végére csaknem negyvenre tehető a számuk. Ezekről a reggeli óráktól késő éjszakáig nyitva tartó kávéházakról már a korábbi időszakban is elismeréssel nyilatkoztak a külföldi utazók: általános vélemény volt, hogy kényelmüknek,

tudásukat is. A fiatal férfiak, a legények azonban jobbára csak közönségnek jöttek: meghallgatták a régi és újabb dalokat, balladákat, meséket és (olykor egy-egy lopott csókkal) kifejezték tetszésüket, de azért, ha mód nyílt rá, részt vettek a játékokban és tréfálkozásokban is. Ők szabadon ki- és bejárhattak a szobába, s odabent is maguk kereshettek helyet maguknak, a lányokat ezzel szemben szigorú ülésrend kötötte, az idősebbek az ajtó közelében, a fiatalabbak pedig beljebb teledpedhettek le, s egész este nem is igen mozdulhattak onnan, társaságban érkeztek és csakis így távozhattak. (Ősszel, pajtákból vagy a szabadban, lobogó tűz mellett a tengerihántás, vagy másnéven: kukoricafosztás kínált hasonló szórakozást.)

VENDÉGVÁRÓ MAGÁNHÁZAKBAN

A nemesi, polgári és főúri otthonok a társasélet legfőbb színterei közé számítottak. Ha a legtöbb helyen nagyobb, ünnepélyesebb összejövetelekre ritkán került is sor, szinte mindennaposak voltak a baráti beszélgetések, az együttvacsorázások, zenélések, felolvasások, sakk-, kártya és dominópartik.

A vendégszeretet

A magyarok (pontosabban: a magyarországiak) vendégszeretete sokszor lenyűgözte a külföldieket. Néhányuk szemében ez archaikus vonásnak tetszett, mindamellett olyan értéknek, amelyet a nyugatibb Európában, a polgári világ kiteljesedésével, már rég elveszítettek, s amelynek hiányáért a társas érintkezés civilizáltabb formái sem kínálnak kárpótlást. Őszinteséget, barátságosságot, személyességet láttak ott, ahol a finnyásabb ízlésű hazaiak elmaradottságot, neveletlenséget és tolakodást. „Az örökös adta-teremtette, a mindig tele borcylinder, a mértékfeletti pipázás igen rossz dohányból, a köpködés, udvariatlanság, szóval mindaz, amiben tulajdonképpen semmi rossz – legkevésbé rossz szándék –, de ami mégis a jobb, azaz a műveltebb körökhöz szokott embert, ha gyöngédségről, illemről fogalma van, a kínzópadra feszíti. Hát még azok az irtózatot férfú-csókolódások!?” – írta visszaemlékezéseiben báró Jósika Miklós a korabeli köznemesség összejöveteleiről, amelyekbe házassága révén beocsátást nyert, beleszokni azonban soha nem volt képes. Mások e társasélet bensőségességét, sőt családiasságát hangsúlyozták, s több évtized múltán is szeretettel hangon számoltak be az egykori kedélyes névnapokól, szüretéről és vendégeskedésekről. A vidéki nemesség köreit az összetartozás érzése tartotta egybe, s ebben a kiterjedt és szerteágazó rokoni kapcsolataiknak ugyanúgy szerepe

volt, mint életkörülményeik és életvitelük azonos vonásainak. A szomszédságban lakók gyakran fölkeresték egymást, a rokonlátogatás hozzátartozott az élet rendjéhez, s az átutazók még akkor is szívesen látott vendégek voltak a kúriákban és kastélyokban, ha a háziak nem tartózkodtak otthon. A távoli ismeretség (vagy az erre való hivatkozás) elegendő volt ahhoz, hogy a kulcsár vagy a gazdaasszony asztalt terítsen és szállást adjon.

Főúri estélyek Pesten

Újdonságnak számított, hogy a főúri családok az 1830-40-es években fényes estélyeket adtak Pesten és Budán. Bár az idős Batthyány grófné vagy a Brunszvik család irodalmi-zenei estjeire évtizedek óta nem csak a rangbeliek kaphattak meghívást, a Pest-Budán ekkoriban nagyobb számban letelepedő arisztokrácia virágzásnak indult társas élete meglehetősen elzárkózó volt. Csak néhányan követték Széchenyi szombati estélyeinek példáját, amelyeken nem érvényesült az oly sokak által kárhozottott „kaszta-szellem”, azaz a vendégkör nem korlátozódott a főúri születésűekre. A fogadótermek mellett ilyenkor nyitva állt a gróf dolgozószobája is, amelynek „museumi sokoldalúsága” önmagában is mély benyomást kelthetett a vendégek többségében, nem is szólva a társalgásban felvetett komoly témákról és kifejtett véleményekről. Ahogy az általa adott ebédek többsége voltaképpen munkamegbeszélés volt, estélyeit is a hasznosság szempontjainak rendelte alá. A belvárosi Úri utcában Orczy báróéknál zenei élvezetek várták a látogatókat, Csekonics báróéknál pedig játék, tánc és szellemes csevegés. A két város legfényesebb estélyeihez Károlyi György gróf nyitotta meg keddenként termeit. Itt csakúgy, mint Batthyány Lajos gróf szállásán a Hatvani utcai Cziráky-házban az ellenzéki arisztokraták találkoztak, de meghívást kapott néhány „szalonképesebb” közrendű férfiú is, akik szellemükkel fogva emelték a rendezvények fényét, tollukkal pedig e társaság politikai törekvéseit népszerűsítették. A háziasszonyok: a híresen szép és köztudottan nemzeti érzelmű Zichy-nővérek fesztelen és gunyoros társalgásukkal éppúgy divatot teremtettek, mint öltözködésükkel és közéleti szerepléseikkel.

A házi színházak

Számos korabeli naplóban, levélben, újsághírben, valamint a korszakra visszatekintő memoárban olvashatunk főúri műkedvelők előadásairól, polgári, értelmiségi családok otthonában színre vitt darabokról, sőt alkalmi gyermekszínházról is. Házi színház működött (díszletekkel és kellékekkel) többek között Pálffy Ferenc herceg pozsonyi

lakásán, Törökbálinton Majláth grófnéknál, a csákvári Eszterházy családnál, Martonvásáron Brunszvik Ferenc grófnál, Pesten báró Wenckheiméknél. Nemezszer előfordult, hogy hetenként kétszer-háromszor is tartottak színi előadásokat Széchenyi Lajos gróf sopronhorpácsi kastélyában, amelyeken a főúri család tagjai együtt szerepeltek a tisztviselőikkel. Pátyon, báró Splényéknél még a személyzet némely tagjára is szerepet osztottak. Volt, ahol németül, általában azonban magyarul játszottak. Előadtak divatos Kotzebue-műveket és népszerű bécsi tündérvjátékokat, angol egyfelvonásost (a házikisasszony fordításában), magyar vígjátékokat (elsősorban Kisfaludy Károly darabjait) és maguk fabrikálta komédiákat is. Külön e célra írt színdarabokkal ünnepelték meg gyermekeik és barátaik Karacs Ferenc pesti térképész és hitvese ezüstlakodalmát. A város más házaiban (Fáy Andráséknál a Kalap utcában és Csapó ügyvédnél a Fürdő utcában) pedig (baráti családok lánykáiból és fiaiból verbúválódott) gyermekszínház működött a szülők nagy meglepedésére. Polgári és arisztokratikus körökben egyaránt kedvelt szórakozás volt az élőképek betanulása és bemutatása. Ahogy arról a Honderű című divatlap tudósította olvasóit, Guyon Richárd (a későbbi branyiszközi hős) csúzi házában egy családi ünnepen a többi között a következő élőképekkel szórakoztatták a vendégeket: *Judiith Holofernes fejével, Othello és Desdemona, Lady Rowenna és Rebecca, Száműzött lengyelek Sibériában, valamint Abd-el-Kader* (e franciákkal ekkortájt háborúzó kabil vezért maga a házigazda személyesítette meg).

„A HANGOK HATALMA”

A zene áthatotta a társasélet minden körét. Zene szólt családi körben, társaságban és magányban. Polgári otthonokban, salusi udvarházakban és főúri palotákban. Kávéházakban, vendéglőkben, báltermekben, színházakban. Ünnepeleken és rendezvényeken. Kertekben, parkokban, valamint a nagyobb városok utcáin és terrein is.

„A hanga”

E kifejezést (a hallgatóság előtti zenélésre alkalmazva) Fáy András igyekezett meghonosítani 1831-ben közreadott regényében, *A Bélteki-házban*, amelyben az időről időre feltűnő cigánymuzikusok mellett a főbb szereplők némelyike is kiváló (amatőr) zenésznek mutatkozik. De nemcsak a regényekben, a valóságban is sokan zenéltek a maguk, vagy szűkebb társaságuk örömeire. Fáy András például virtuóz hegedűjátékos volt, Széchenyi István

(a maga mulatságára) csákányfurulyán játszott, Eötvös József fuvolázott, Toldy Ferenc gitározott, Teleki Emma grófnő szépen énekelt, akárcsak Orczy Eliz bárónő, és szinte minden jólnevelt nemes- vagy polgárkisasszony zongorázott. Több városban (mint például Pozsonyban, Kőszegen és Pesten) polgári „hangászegyesületek” működtek, a kolozsvári konzervatórium zenekarában pedig együtt zenéltek polgárok és arisztokraták. A pesti Casinóban (gróf Festetich Leó ösztönzésére) hangversenyidényben minden vasárnap délben „hangászati mulatságokat” tartottak. Ezeken a kamarazenei koncerteken rendszerint hivatásos zenészek léptek fel, a '30-as években gyakran szerepelt például a német színház első hegedűsének, Táborszky Jánosnak kvartettje. Festetich gróf saját házában is rendezett zenei délelőtti koncerteket, de legáltalában ilyen nevezetesek voltak a Honderű szerkesztőjének, Petrichevich Horváth Lázárnak matinéi is, amelyeken sorra felléptek a fővárosban vendégszereplő külföldi hírességek. Heti rendszerességgel követték egymást a pesti Hangász Egyesület szereplései, és gyakran rendeztek hangversenyeket a német és magyar színházban, valamint a Redout nagy- és kistermében is. Egy pesti selyemkereskedő, Hirsch úr, a boltossegédek számára vasár- és ünnepnapokon zenetanulmányozási egyesületet szervezett, amelyből később – több diák csatlakozásával – valódi zenekar alakult. Pápán a borbélysegédek a helyi porcelángyár fiatal cseh munkásaival szövetkezve „hatalmas zenebandába” tömörültek. A gyorsan népszerűsége jutott együttes főként a házi mulatságokon és ünnepségeken emelte a hangulatot, de hetente kétszer sajátos térzenét is adott: ilyenkor utcáról utcára járva közkedvelt dallamokkal vidították fel a városlakókat.

„Irtóztató riadás tölté el a színházat”

A számos világhíres vendégművész között minden bizonnyal Liszt Ferenc aratta a legnagyobb sikert Pesten. Első koncertjeire 1839. december 27-én és 29-én került sor. A közönséget már azzal megnyerte magának, hogy magyar nyelvű belépőjegyeket nyomtatott és magyar ruhában lépett föl (meggyszín dolmányt, arany zsinórzatú kék nadrágot és sarkantyús kordováncsizmát viselt), játéka pedig mindenkit meghódított. De a tomboló lelkesedést a ráadás váltotta ki: „...újra és újra meg újra kitapsolatott – jegyezze fel egy szemtanú – , s mozdulatai nem mutatának már többé köszönő hálát, hanem bizonyos törődési odaengedést; jó ideig mellére nyomott kezekkel mintegy leborulva hajlott az őrzőngő közönség elébe. S egyszerre fölegyenesedvén, élénken, s majdnem szökve ült a zongora mellé, s két három lelket rázó hangnyomat

után a Rákóczi indulója emelkedék föl ujjai alól. És új riadás, de irtóztató riadás tölté el a színházat. Azt leheté várni, hogy az egész színház halomra török a végtelen tombolástól. Félben kelle hagyynia, s megint fölkele a zongorától, s hajlongással viszonzá háláját. Lecsendesedvén a zaj, tovább játszá a Rákóczi-indulót s mindvégig oly csend uralkodék, hogy egyetlen egy szusszanást sem leheté hallani – mintha mindenik lélekzetét visszatartaná, s kövé meredt volna.”

A cigányzene

Vidéken általában a cigányok muzsikája jelentette a legfőbb zenei élményt – ők játszottak lakodalmakban, táncvigalmakban, nemesi kúriákban és falusi kocsmákban. De városi és fürdőhelyi parkokban köztereken, vendéglőkben és éjszakai szerezadokon is gyakran zengtek hegedűk és cimbalmaik. Még legjobb együtteseikben is ritkaság volt a képzett, kottaismerő zenész (bár akadt köztük olyan, aki Bécsben egyenesen Johann Straussnál tanult), de hallás után pontosan és kifejezésteljesen játszották el a bonyolultabb darabokat is. A nép dalait éppoly ihletetten adták elő, mint a divatos népies műdalokat, amelyek egyre inkább teret követeltek maguknak a szalonokban és koncerttermekben. Sokak szerint azonban e művek (régiek és újak) igazi szépsége csak a cigánymuzikusok előadásában mutatkozott meg a maga teljességében. Hozzáértők szerint korábban is, ekkor is fontos szerepük volt a magyar zenei örökség fenntartásában, mások azt hangsúlyozták, hogy ők fejezik ki a leghívtebben a magyar lélek változékonyságát, derűs és borongó, elmélázó és szilaj hangulatait. Megint mások úgy tartották, hogy a cigányok előadásmódjának legfőbb értéke a természetes hangzás, amely a „modern” előadóművészetből már hiányzik. A cigányzene mindenkire szól – szögezték le –: fiatalokhoz és öregekhez, előkelő és egyszerű emberekhez egyaránt. Nemegypélda volt rá, hogy úriemberek és cigányok alkalmilag együtt játszottak (így zenélt az ifjú Vahot Imre az eperjesi Zöldfa fogadó bandájával), és az is előfordult, hogy neves zenészek és zeneköltők cigánymuzikusokkal léptek fel. Így mutatta be a pesti közönségnek Rózsavölgyi Márk az ország legjobbnak tartott cigányzenészeit: a Patikárus fivéreket: Károlyt, Imrét és Jánost; Egressy Béni pedig Nemzeti Zenetársaságot hozott létre, amely Párizsba is eljutott.

A SZABADBAN

Míg a falusiak életük nagy részét szabadban töltöttek el, a városiakok számára a természeti környezet a

mindennapok megszokott egymásutánjából való szabadulás, a felüdülés lehetőségét kínálta. Az úriemberek számára a vadászat révén a természet egyszerre volt az önkipróbálás és a régi feudális kiváltságok gyakorlásának terepe; a különféle modern testedzések, sportok és versenyek pedig sokak számára tették átélhetővé az embernek a természeti adottságok (egyszersmind önmaga) feletti uralmaért folytatott küzdelmeit.

A zöldben

A kiránduló idő általában május első napjával köszöntött be, ekkortól benépesedtek a parkok, kertek sétányai, a közeli erdőkbe, domboldalakra, vendégház majorságokba kocsikon és gyalogosan igyekeztek a szabadba vágyók. Katonazenészek és cigány muzikusok dallamai szálltak az árnyas fák alatt, a zöld vendéglők és a „cukros épületecskék” asztalainál vidám társaságok ebédeltek, uzsonnáztak vagy vacsoráztak, s a sötétedés beköszöntével néhol, mint Pesten a Városligetben, tüzijáték kápráztatta el a közönséget. Budán, a Horváth-kertben, a német és magyar színház társulatainak vendégzerepléseivel 1840 óta „nyári színház” működött mindenki meglegedésére, de telt házat vonzottak a rendszeresen megrendezett „öklözések, birkózások és verekedések” is. A Mária-napi lipótmezei búcsúban, szeptember 8-án (ha csak az időjárás engedte) tarka, festői néptömeg hullámozott, laci-konyhák füstöltek, ringlispilek forogtak, bámszokdók tolongtak a mutatványosok és bábjátékosok bódéinál, mások ügyességüket próbálgatták a céllövő sátoroknál, a gyermekek csoportokba verődve csodálták a mézeskalácsosok remekeit, környékbeli falusiak, katonák, mesterlegények, cselédlányok és varrónők, diákok és kalandra éhes fiatal uraságok táncoltak jobb-rosszabb zenekarok vagy kintornások valcereire és polkáira. A 40-es években a magyarosítási láz elérte a főváros környéki kirándulóhelyeket is: Döbrentei Gábor és Császár Ferenc mintegy hatvan fiatal tisztviselő társaságában a disznófői forrás fölötti „Willkomen” feliratot „Üdvözlégly”-re cserélte ki, majd a budai hegyvidék különböző részeinek német elnevezéseit (közgyűlési határozattal) ünnepélyes „dülőkeresztelón” 56 magyar névvel váltotta fel. Ettől kezdve a fővárosiak Csillebércre és nem Kukukbergre jártak, a Tündérhegyen, nem pedig am Himmel gyönyörködtek a kilátásban, s a messze földön híres vörösbort már nem adlerberginek, hanem sashegyinek nevezték.

Szüreti multságok

Októberben szerte az országban zeneszó, puskaropogás vagy a tarackgyűk durrogtatása mellett kezdődtek meg a

szüretetek. Egyszerre vidám és ünnepélyes menetek kísérték a termést a szőlőből a gazda házába. A falu plébánosa sok helyen megáldotta a fakádakba helyezett szőlőt, majd muzsikaszó mellett, ritmusra kezdődött el a taposás. Bár ezt a műveletet általában gondos higiéniai előkészületek előzték meg, a módszer (vagyis hogy emberi lábak sajtolják ki a szőlő levét) erős visszatetszést szült a külföldiekben, még a magyarok olyan nagy barátjában is, mint John Paget. A birtokos nemesség életében a szüret kiemelkedő társaséleti alkalom volt, egész napos (sőt olykor több napra is elnyúló) kedélyes együttlét, amelyen családostól jelentek meg a vendégek. Vörösmarty *Fóti dala* nyomán országos híreük lettek Fáy András fóti szüretei, amelyeken az irodalom kitűnőségei mellett az ellenzéki politika olyan vezéralakjai is részt vettek mint Kossuth Lajos vagy Deák Ferenc. Egyébként itt is éppúgy követték egymást az események, mint bármely más szőlőbirtokon az országban. A délelőtt a gyülekezéssel, sétálgatással, játékkal (például labdázással) telt, a hosszan tartó ebédhez rendszeren cigányzene szólt, a tiszteletre leginkább érdemes vendégek az asztalfőn kaptak helyet, s a délutáni poharazások során nekik szólt a köszöntők többsége is. Szürkületkor azután röppentyük fényénél megkezdődött az ifjabbak táncmulatsága is, később pásztortűzet gyűjtottak, amelynek melegénél éjszakába nyúló csendes beszélgetésbe merültek a férfiak.

„Hol nincs versenyzés, nincs küzdőhelye bátor erőnek”

Kisfaludy Károly fenti epigrammája, amelyet az 1830-as évi Sándor-díjra, egy ezüstserlegre véstek fel, voltaképpen a lóversenyzést szélesebb körben meghonosító Széchenyi István álláspontját fogalmazta meg. A lóversenyzés nemzetgazdasági ügyként tűnt fel a gróf érvelésében: a lótenyésztés fellendülését várta tőle, messzebb menően pedig azt, hogy „a magyar ló elborítsa a világ lóvásárait, mindenütt megérdemelt elsőséget nyerve”. Ugyanakkor olyan évente ismétlődő társaséleti eseménysorozatként képzelte el a versenyeket, amelyek ismerkedésre, eszmecserére, egyetértésre és együttműködésre teremtenek alkalmakat. Az elsőt 1827-ben, a Medárd-napi vásár időpontjához igazodva rendezte meg az általa életre hívott Pesti Lóversenyző Társaság. A város határában, az üllői síkságon kialakított, fasorokkal övezett versenytérre már a legelső futtatásra is sokezeres tömeg látogatott el. A közel két és fél kilométeres, fellobogózott ellipszis alakú pálya belsejében felépített fatrübün páholyaiban és karzatain, valamint az állóhelyeken évről évre egyre többen kísérték figyelemmel a zöld gyepen történeteket. Az ország

minden tájáról és külföldről is érkeztek érdeklődők, úgyhogy a versenyek idején Pest összes szállodája és fogadója sem nyújtott elegendő szálláshelyet. A szervezők idővel megfogadták egy bécsi újságíró kritikáját, amely a „lelkes hazafissággal és önzetlen buzgalommal létrehozott lóverseny-vállalkozásból” hiányolta a szórakoztató (szó szerint: népnünnepély) jelleget, s igyekeztek újabb és újabb látványosságokkal szolgálni. „A lóversenyen a legnagyobb érdeklődést a neudorfi úgynevezett Eilbauerok [vagyis a nyergesújfalu gyorsparaszatok] keltették fehérzöld-piros szalagokkal díszített négyfogatújaikkal, amelyek közül a piros fejhosszal nyert” – tudósította például olvasóit 1845 júniusában a *Der Ungar*, máskor pedig arról adtak hírt, hogy a versenynapok estéin bálók és színelőadások várták Pesten a közönséget.

Hagyományos testedzések és sportok

Egy előkelőbb nemesúr neveltetéséhez (hiszen háború esetén felkelőként hadba kellett vonulnia) éppúgy hoztátartozott a lovaglásban, a vívásban való kiképzés, mint a lőfegyverrel való bánni tudás. Mindezekre azonban a kevésbé előkelőeknek, sőt a polgároknak is szükségük lehetett, már csak a lóháton való közlekedés, illetve a párbajozás elvi elkerülhetlensége miatt is. Sokan arra kényszerültek, hogy felnőtt korban kezdjék meg e fontos „tudományok” elsajátítását. Pesten, Budán, Kolozsváron és Pozsonyban ezt vívóiskolákban, lovardákban is megtehették, a lövészetet pedig, amely kifejezetten polgári sportnak számított, a legtöbb városban szervezett kerektek között gyakorolhatták. A polgári lövészegyleteket gyakran nemesek, sőt arisztokraták is látogatták, sőt nemegyszer részt vettek a hetente rendezett versenyeken is, amelyek olykor ünnepélyes jelleget öltöttek. Közkedvelt társasági alkalmak voltak a lövészbálók és lövészetélyek, valamint a nagyobb közönség részvételével vendéglők vagy szállodák udvarán rendezett céllövő versenyek és bemutatók.

Új lehetőségek

Az 1820-as évek végétől mind több hívet szerzett az úszás és evezés is, az előbbit Wesselényi, az utóbbit – angol példa nyomán – Széchenyi népszerűsítette a legnagyobb hatással, aki Pesten evezősegyesületet, „Csonakdát” alapított. Wesselényi pedig többször is nagy távokat úszott a Balatonban: valóságos úszóbemutatókat tartott. Ekkor már egyébként évek óta működtek különféle úszóiskolák: Pesten először csak a katonaság, később polgári vállalkozók kezelésében is, időközben pedig Kolozsváron is megnyitottak egy hasonló intézményt. A

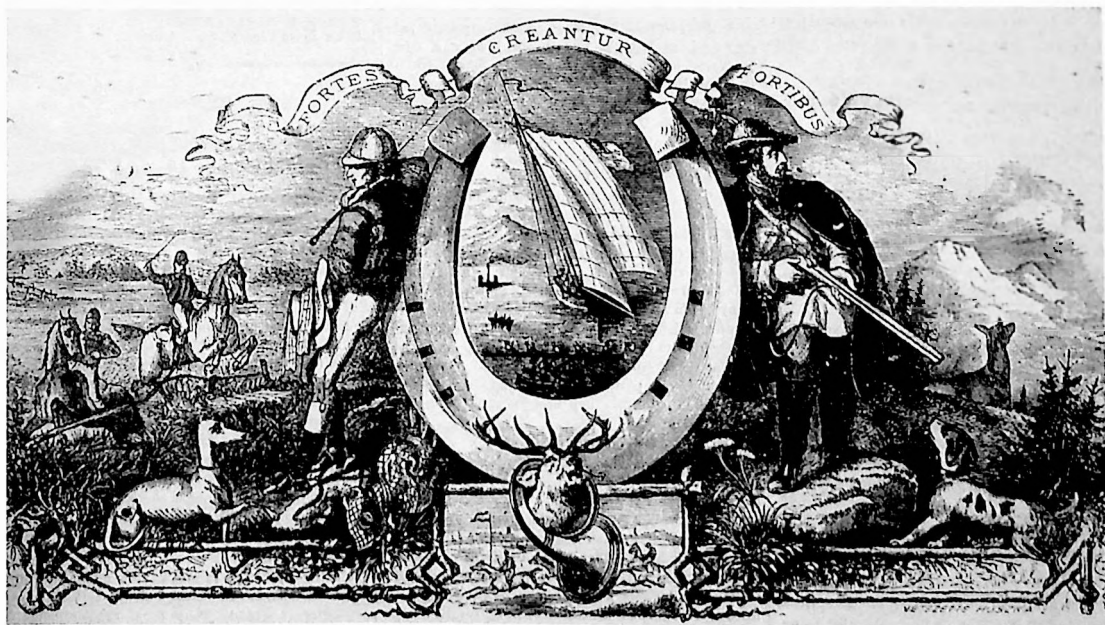

császári lobogó alatt működő pesti katonai úszóiskolában (a Feldunasoron), amely a huszas és harmincas évek fordulóján egyedüli volt a maga nemében, a növendékek vízbe lógatott póznákon és kötélkeken tanulták a szükséges mozdulatokat. „Szabad úszóvá” csak az lehetett – amint azt egy tábornok fiának visszaemlékezéseiben olvashatjuk –, akiben volt elég merészség, egy emeletnyi magasságban elhelyezett emelvényről a Dunába ugrani. Ezután még sokat kellett edzeni ahhoz, hogy valaki résztvehessen az úszókirándulásokon, „mikor az erre jelenzők több úszómestertől és egynéhány ladiktól kísérve a Margitszigettől messze, le egész Promontorig (azaz Budafokig) is úsztak”, vagy pedig „nagypróbás” lehessen, azaz képes legyen Pestről átúszni Budára. Később a polgári úszóiskolák is rendeztek efféle kirándulásokat és kiúszásokat, és az úzás „elméleti” elsajátítása előtt is megnyílt az út: 1841-ben Csillag Károly pesti úszómester közreadta az első magyar úszószakkönyvet.

„Magasabb célú vadászatok”

A '20-as, '30-as évek leghíresebb vadászatait Erdély egyik legnevezetesebb sportembere, Wesselényi Miklós báró rendezte zsigóbi birtokán. Ezeken a több napos hajtóvadászatokon erdélyi és magyarországi nemesúrak vettek részt – voltak évek, hogy számuk a félszázat is meghaladta. A nagy kiterjedésű (27 ezer holdas) zsigóbi erdőségek bővelkedtek vadakban, s bár a házigazda (az állomány

védelmében) szigorú szabályokat írt elő, az évente négyöt alkalommal megtartott vadászatokon tucatjával ejtették el az apró és nagyobb vadakat. Az események kora reggel kezdődtek, s szürkülettel végeztek, úgyhogy a vendégsereg hat óraker már kifogástalan külsővel jelenhetett meg a fényűző vacsoraszalnánál. Az este egy-két óras cigányzenés pipázás után a fényesen kivilágított lovárdában folytatódott, ahol felvonultak a híres zsigóbi ménes legszebb lovai és előfordult, hogy a házigazda és barátja Kendeffy Ádám gróf „lovagias jelenetet” mutatott be (vagyis lóháton, sisakon, kardosan megvívta egymással), majd a vendégek a pipázóterembe visszatérve éjfélig társalogtak, vitatkoztak gazdaságról, politikáról. „Wesselényi csak ürügyül használta fel vadászatait – írta később az egykori vadásztárs és barát, Újfalvi Sándor –. Ó! Sokkal magasabb célból gyűjté Zsigóra vendégeit, mint hogy velök néhány özét s nyulát ellődöztesse. Ezt ő maga is kényelmesebben s költség nélkül tehetné volna. De hogy az elszórt s parlagban heverő nemzeti erőket egybegyűjtse: az elpuhult, kéjtelgő arisztokratákat a vadászat varázsgyönyörei által Zsigóra édesgetvén, itt észrevétlen szoktassák meg a kényes testet a jól befűtött szoba s puha pamlag helyett a gyaloglás s viharok kitűrésére; néha-néha még bösz vadkannal is szembenézni s azzal meg is vívni. Így a bátorság, lelki éberség s vidámság ott is, hol eddig hiányzott, természeté vált.”

A FÜREDI NEMZETI SZÍNHÁZ MEGNYITÁSA 1831-BEN

A napjainkban Balatonfüredre látogató turisták tóparti sétájuk során az egykori fürdőtelep 2006-ban megújult utcáiban, épületeiben gyönyörködve megállapíthatják, hogy a város gondját viseli e felbecsülhetetlen értékű kulturális örökségnek, mellyel kevés dunántúli kisváros büszkélkedhet. A lépten-nyomon felbukkanó emléktáblák segítségével viszonylag rövid idő alatt kirajzolódik a látogató előtt a fürdőtelep történetének fő vonulata.

Az épített környezet arról „beszél”, hogy a savanyúvíz gyógyhatására épülő gyógyfürdőhely a XVIII. század utolsó harmadában nyerte el kisvárosias alakját, melyet a reformkorban, majd a kiegyezés korában tovább fejlesztettek, s így a fürdő európai színvonalú vendéglátást és gyógyítást tett lehetővé. Ezzel ellentétben állt akkoriban a hegyoldalon megbúvó mintegy 1400 lelkes Füred falu, amely földszintes, nádtetős házaival, a református templom fehérló tornyával jelezte, hogy külön életet él.¹

Amikor a polihisztor Bél Mátyás (1684–1749) a XVIII. század elején megfordult Füreden, teljesen nomád körülményeket talált. A nyári hónapokban a gyógyulni vágyó sokaság még sátrakban lakott.² A század végi utazók egészen mást tapasztaltak. A tihanyi bencés apátság, majd annak feloszlásától, 1786-tól a Vallásalap és a magánosok építkezései nyomán „kisdud” várost találtak a gyógyulni vagy szórakozni vágyó polgárok és nemesek, a gyógyvizet fogyasztó, seborvost felkereső parasztkok.

A reformkori sajtó az 1834. évi nyári tűzvész után újjáépített és korszerűsített fürdőtelepet még inkább városias jelenségnek tartotta, amely nemcsak a hazai elitet vonzotta, hanem a gyógyulni vágyó külföldieket is. Vendéglők, színház, kávéház, posta, meleg- és hidegfürdők,

vízvezeték, orvosi rendelő, könyvtár, fagylalda, számos bolt, bordélyház és „Vénus lányaival” telt angolpark, valamint a hajó- és csónakkikötő, a vizet 1846-tól szelő Kisfaludy gőzös együttesen jelezte, hogy Füred Magyarországon az elsőrendű gyógyfürdők közé tartozik, s méltán lehet büszke a nádortól származó „hon disze” vagy pontosabban: „a magyar királyság disze” (Ornamentum Regni Hungariae) elnevezésére.³

A nyári szezonban a fürdőt felkereső másfél-kétezer állandó fürdővendég nemcsak gyógyulni, hanem szórakozni jött Füredre. A reformkor derekán már az utóbbi igény került fölénybe: jó idő esetén a vendégek szívesebben használták a balatoni fürdőt, mint a gyógyfürdőházakat, ami már a polgári fürdőélet kezdeteit jelentette.⁴

A fürdő mellett a színház a reformkor legdemokratikusabb intézményének számított, hiszen grófok és köznemesek, honoráciorok (nem nemesi származású értelmiségiek) és parasztkok, nők és férfiak, öregek és fiatalok, katolikusok, protestánsok és izraeliták egyaránt látogathatták, ha a belépőjegyet megvásárolták. A liberálisok várakozásának azonban nem mindenben feleltek meg a vendégek: a különböző társadalmi osztályokra inkább az elkülönülés, a távolságtartás, mintsem az „öszveolvadás”, a rangban alattalévőhöz való közeledés volt a jellemző.

A társadalmi hierarchiát a színház belső tere, ülésrendje csak nagy vonalakban tükrözte, hiszen a közsínházban páholy híján a nézők egy része a színpaddal szembeni földszinti nézőtéren, másik része a karzaton foglalt helyet,

3./ A korabeli fürdőismertető irodalomból a fontosabbak: OLÁH János: *Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben.* = *Tudományos Gyűjtemény 1834.* III. 51–96., a füredi rész: 65–67., MISKOLCZY Károly: *Balaton-Füred mint savanyú víz.* Veszprém, 1837., HORVÁTH Bálint. *A füredi-savanyúvíz 's a Balaton' környéke.* Kézírási könyvül a' savanyúvízi, 's balatongőzösi minden karu, 's rendü tisztés vendégeknek. *Magyar-Óvárótt,* 1848. *A reformkori fürdő társadalomtörténetéről HUDI József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban.* In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiából 1988.* Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1989. 109–135., a színműszetről külön fejezetet olvasható Zákonyi monográfiájában: ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig.* Veszprém, 1988. 664–715., rövid áttekintést ad a legújabb feldolgozás: LICHTNECKERT András: *Balatonfüred és Balatonardás története.* Szerk.: Lichtneckert András. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 14.) Veszprém, 1999. 734–735., Deákról és a köznemessegről újabbban KATONA Csaba: *Deák Ferenc és Balatonfüred.* (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 14.) Balatonfüred, 2004.

4./ A magyarországi fürdőkultúra XVIII–XIX. századi előzményeire is kitérő fontos összefoglalás KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában.* Bp., 1999. *A füredi fürdőéletről* bővebben, több fejezetben: ZÁKONYI Ferenc: *A fürdőtörténet bencés szemmel.* SÖRÖS Pongrácz: *A tihanyi apátság története. Második korszak: Tihany mint főkapátság 1701-től napjainkig.* (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története, XI.) Budapest, 1911., újabbban SÓLYMOS Szilveszter OSB: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között.* Tihany, 2003.

1./ 1849-ben Füred lakossága a fürdőhellyel együtt 1383 lélek; akik közül 1050 református, 224 római katolikus, 99 izraelita, 10 evangélikus volt. Nemzetiségét tekintve mind magyarnak számított. A katolikus kápolna a fürdőtelepen, a református templom a faluban épült. – Kimutatása Zala megye újonnan rendezett 6 járásainak, ezekbeni városok, helységek' és pusztaíknak, a' népesség, ezek nemei, vallása 's nemzetisége kiitételével; ugy az új tisztviselők névsorával. é. n. (1849). *Veszprém Megyei Levéltár (VeML) XIII. 4. r. A Karácson család levéltára.* Nr. IX.

2./ BÉL Mátyás: *Veszprém vármegye leírása.* Fordította: Takáts Endre, szerk., a képanyagot válogatta és a mutatót összeállította: Kredics László. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 6.) Veszprém, 1989. 206–207.

míg a nagyobb színházakban a páholyból az arisztokraták, a fölszínről a köznemesek és módos városi polgárok, a karzatról a nép fiai, illetve az ifjúság nézte az előadásokat. Mivel a korabeli források és tudósítások a politikaformáló nemesség optikáján át láttatták a színházi életet is, ezért parasztokról egyetlen sort sem olvashatunk. Pedig kétségtelen, hogy jelen voltak: a színházban csakúgy, mint a kútnál, a borvornál – talán egyedül a balatoni fürdőtől (az ún. hideg fürdőtől) tartották távol magukat.⁵

Az iskolai színjátszás és nemesi műkedvelés hagyományaira épülő, a német színészetet mintának tekintő magyar színházkultúra kialakulásában – erős nemzeti polgárság híján – kezdettől fogva a nemességé volt a vezető szerep, csakúgy, mint a polgári átalakulás folyamatának irányításában.⁶ Nem lehet véletlen, hogy a füredi nemzeti színház társadalmi bázisát is a köznemesség alkotta, s az sem, hogy a mozgalom élén éppen egy zalai köznemes, a táblabíró típusának tökéletes megtestesítője állt. Kisfaludy Sándor (1772–1844) sümegi köznemesnek, Zala és több más megyék táblabírájának köszönhető, hogy 1830-ban mozgalom indult a füredi színház építésére, melynek sikerét mutatta, hogy a következő év nyarán az ivókúttól északra ott magasodott a 400 személyes teátrum.

A füredi állandó színház történetének kezdeti szakasza két részre osztható: az állandó Dunántúli Színjátszó Társaság megalakítására és a színház megépítésére. Vas Vármegye 1828. októberi közgyűlésén mondták ki, hogy Komlóssy Ferenc és Tóth István igazgatása alatt megalakult a Dunántúli Színjátszó Társaság, majd az 1831. május 25-én Kiscellben megtartott egyeztető értekezleten Győr, Sopron, Vas, Veszprém és Zala megye küldöttei elfogadták a társaság alapszabályait, Füredet jelölték ki székhelyéül, és a nyári idényre 1220 ezüstforint segélyt szavaztak meg a társulatnak. Ugyanekkor megválasztották a társulat vezetőségét: főigazgatója Kisfaludy Sándor, igazgatója Komlóssy Ferenc lett.⁷

A színházépítés körülményei

Zala megye hivatalosan 1830. augusztus 9-én és a következő napokban folytatva tartott közgyűlésén fogadta el a füredi magyar nyelvű színház felállításának tervét és

rendelte el a gyűjtést.⁸ A tervezést és kivitelezést Fülöp József füredi és veszprémi postamester, mérnök irányította.⁹ Így a pénzügyekért részben Kisfaludy, részben Fülöp felelt, ami a későbbi elszámolásnál némi bonyodalmat okozott. Tudjuk azt is, hogy szakmai tanácsokat Komlóssy Ferenc színigazgató adott, s a megnyitás előtt ő készítette el a színpadi installációt is.

Kisfaludy Sándor az augusztusi közgyűlést követően hatalmas szervezőmunkát végzett, amíg tervét megvalósította: meggyőzte a törvényhatóságokat és megnyerte az egyes birtokosokat, hogy vállalják a hazafias áldozatot. Sikerét részben országos ismertségének és megbecsültségének köszönhette.

A telket a tihanyi apátság jelképes összegű bérleti díj (évi 4 pengőforint) mellett engedte át Zala megyének, emellett faanyagot és jobbágyi robotot is biztosított az építkezéshez. Kisfaludy e fontos döntésnél körültekintően járt el, s a pannonhalmi főpap engedélyét is megszerezte. A másik füredi földbirtokos, a veszprémi káptalan 500 váltóforinttal és építőanyaggal is segítette a terv megvalósítását.¹⁰ Arács birtokosai, gróf Eszterházy Károly, József és Mihály összesen 300 váltóforinttal járultak a színházépítéshez.¹¹

A zalai adakozást meghatározta, hogy a megye korábban már gyűjtést indított a pesti Nemzeti Színház, továbbá egy Zalaegerszegen tervezett (de meg nem valósult) állandó színház javára.¹² (A későbbiekben a Nagykanizsán létesítendő színház ismételen megosztotta a pártfogókat és csökkentette az adakozókedvet.) Így Zala megyében a gyűjtés akadozva folyt, s messze elmaradt a várakozásoktól. A szomszédos megyékben azonban szép eredményt hozott.

Kisfaludy 1831 tavaszán sorra írt a megyéknek, testületeknek és magánszemélyeknek, megindult a gyűjtési akció, mellyel párhuzamosan folyt a színházépítés. Vas megyét március 15-én, Veszprémet március 17-én kelt levelében kereste meg.¹³

Vas vármegye sajátos megoldást választott: adó módjára kivetette és beszedte a támogatást. A királyi honorárium minden egyes forintja után két garast szedtek, így

5./ *Hu társadalomtörténeti megközelítést alkalmazunk, s a paraszti színvonalon élő kisbirtokos nemeseket (kisnemeseket) is a parasztok közé számítjuk, akkor persze már ez sem igaz, hiszen a kisnemesek használhatták a faszervezetű balatoni fürdőt.*

6./ KERÉNYI Ferenc: *A régi magyar színpadon 1790–1849.* Bp., 1981. 24.

7./ ZÁKONYI 1988. 666–667., az idézet Kisfaludy nyitóbeszédéből: *uo.* 678.

8./ FÁRA József: *A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei.* Zalaegerszeg, 1925. 9.

9./ *Életrajzát a balatoni lexikon sem ismeri. Balatoni kis lexikon. Irta: Mindentudó. Kiadta: Sügi Ernő Miklós. A Balatoni Könyv és a Balatoni címűár melléklete.* Bp., 1940.

10./ FÁRA 1925. 10., *A vándorszínházzal és a Nemzeti Színházzal.* Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Bp., 1987. 137–153.

11./ FÁRA 1925. 10.

12./ FÁRA 1925. 10–11.

13./ *Vásról* ZÁKONYI 1988. 674.

1000 forint folyt be, melyet aztán adományként juttattak el Füredre.¹⁴ Az önkéntes adakozások és a szervezett akció eredményeként Vas vármegyében összességében 2194 forint 30 krajcár gyűlt össze a füredi színház javára.¹⁵

Veszprém megye ezzel szemben tényleges gyűjtést folytatott, melyet nyomon tudunk kísérni. Kisfaludy Rohonczy János alispánhoz címzett levelét¹⁶ és mellé csatolt felhívását az 1831. április 18-án megtartott Veszprém megyei közgyűlésen olvasták fel.¹⁷ Már a gyűlésen megkezdődött a gyűjtés a füredi színház javára, mely végül szép eredménnyel zárult: készpénzben 640 ezüstart forint 30 krajcár folyt be, melynek túlnyomó részét Kisfaludyhoz továbbították, aki célirányosan felhasználta az összegeket. Ez azt jelentette, hogy a felhasznált építési költségeknek több, mint 14 %-át a Veszprém megyeiek állták. Az adakozók listáját szemügyre véve, megállapítható, hogy a támogatók túlnyomó többsége a birtokos köznemesek, nemesi értelmiségiek közül került ki. Közülük sokan valamely vármegyei és táblabírói tisztséget viseltek, s más társadalmi kezdeményezésben is élen jártak. Az eset nem egyedi, így volt más vármegyében is: a füredi nyomtatott fürdőnévsorok is azt tanúsítják, hogy a fürdőközönség zömét a köznemesi elit adta.

Bács vármegyében is sikeres volt a gyűjtési akció. A megye lakosságának a vasihoz hasonló nagyságú adományát Kisfaludy 1834-ben vette át. Bácsban Ödry József alispán irányította a gyűjtést, melyhez Markos Pál táblabíró is segítségét nyújtott.¹⁸

Fejér, Győr, Tolna megyében a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem folyt testületileg szervezett gyűjtés: a magánosok személyes (rokonai, baráti) kapcsolatok révén adakoztak, s juttatták el adományukat Kisfaludynak. Kisfaludy, aki rendszeresen megfordult a fürdön, rengeteg vendéget ismert, így gyűjtési akciója eleve sikerre volt ítélve.

A rendelkezésre álló adatokból jelenleg úgy tűnik, hogy a dunántúli megyékben a főrangú és közrendű nemesség állt a füredi színház ügye mellé. Azok a megyék,

amelyek testületileg szervezték a gyűjtést, külön „színházi pénztárat” hoztak létre az adományok kezelésére, s egy-egy számadásra kötelezett tisztségviselőt bíztak meg a pénztárnoki teendők ellátására. A gyűjtött pénzt hivatalos úton, nyugtak kíséretében juttatták el Füredre. Az összegek a kivitelezést irányító Fülöp Józsefnél kötöttek ki. További vizsgálandó kérdés, hogy vajon a fürdőt rendszeresen látogató polgárságot,¹⁹ továbbá a (fővárosi és vidéki) zsidó vállalkozókat, kereskedőket mennyire sikerült mozgósítani?

A német-magyar városi polgárság, mely a helyben játszó német és magyar szintársulatokat egyaránt segítette, illetve a pesti Nemzeti Színház ügyét is támogatta, úgy tűnik, kevésbé volt érdekelt a füredi teátrum segítésében. Balogh István naplója a bizonyíték, hogy a vidéki zsidóság is érdeklődött a magyar színpadi előadások iránt.²⁰ Joggal feltételezhető, hogy kisebb mértékben a városi polgárság és a zsidóság is támogatta a füredi színházat.

A gyűjtés részleteit kevésbé ismerjük, de a végeredmény ismeretes: a szervezett gyűjtés eredményeként összességében 12.954 váltóforint 1 krajcár gyűlt össze, melyből ténylegesen 11.205 váltóforint 23 krajcárt fordítottak az építésre.²¹ A maradékot Kisfaludy javaslatára kiegészítették, feltökésítették, kamatait az épület fenntartására és szükséges javításokra, karbantartásokra fordították. A tőkesumját Kisfaludy, majd örökösei kölcsönözték a vármegyétől, mely után évi kamatot fizettek. A kölcsönhöz jutással némi anyagi kárpótlást nyert sok fáradozásért, áldozatos munkájáért cserébe, ugyanakkor alapot is szolgáltatott a későbbi „nemtelen támadásokra”.

A színház felavatása

A gyorsan felhúzott, egyelőre oszlopok nélküli, klasszicista épületben 1831. július 3-án, vasárnap a Magyar hölgy c. vígjátékkal avatták fel a mintegy 400 férőhelyes, „gyönyörködtetve mulattató, mulattatva tanító, az embert az ő természetes alapjában” bemutató teátrumot.²²

14./ Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Bevezetővel, jegyzetekkel ellátta és kiadta: Gálos Rezső. (A Kisfaludy Irodalmi Kör könyvei, 1.) Győr, 1931. 391., KATONA Csaba: Vas vármegyei fürdővendégek Balatonfüreden, 1840–1918. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2000. 4. sz. 51.

15./ KÖHEGYI Mihály: Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9 (1970) 97.

16./ Zákonyi Ferenc tévesen Rohonczy Józsefet írt. Vö. ZÁKONYI 1988. 674.

17./ VeML IV. 1. a. Veszprém Vármegye nemesi köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvei, 1269/1831 (IV. 18.) közgy. sz.

18./ KATONA Csaba: A balatonfüredi színház létrejöttének Bács megyei vonatkozásai. = Bácsország 2002. X–XII. sz. 40–42.

19./ Rendi jogi értelemben azok (a gazdák, iparosok, kereskedők) számítottak polgárnak, akik városi polgárjogot nyertek. A zsidóknak 1848 előtt csak lakhatási joga volt az adott településen.

20./ BALOGH István naplója. Sajtó alá rendezte: Barna János. Makó, 1928. 17. 3–7. (A továbbiakban: BALOGH 1928.)

21./ BATORFI Lajos (szerk.): Adatok Zala megye történetéhez. IV. 1. füzet, Zalaegerszeg, 1877. 37–38.

22./ ZÁKONYI 1988. 676–677. Az 1960-ban elkészült színház történeti összefoglalás újabb kiadása tévesen írja, hogy a színház Kisfaludy Sándor „színművével, a Magyar hölgygyel nyílt meg 1831. július 3-án.” Vö. HONT Ferenc (szerk.): Magyar színház történet. Bp., 1962. 115. Bayer József szerint július 2-án nyitották meg. Vö. BAYER József: A nemzeti játékszín története. I. Bp., 1887. 590. Kisfaludy, mint láttuk, többhelyütt leírta, hogy július 3-án volt a megnyitó. Ma használatos színház történetünk is ezt az időpontot fogadja el – helyesen. Vö.

A szakirodalomban a színház megnyitása időpontjának meghatározásában némi zavart okozott Eötvös Károly elbeszélése, aki azt állította, hogy július 2-án, szombaton az építésben résztvevő népet tisztelte meg Komlóssy Ferenc társasága előadással, másnap pedig a fürdő nemesi közönségét.²³ Eötvös a maga történetét azzal „hitelesítette”, hogy azt állította: Fülöp József veszprémi postamestertől hallottak alapján írta le a színházalapítás történetét.²⁴

Eötvös népszerű és kétségtelenül hatásos magyarázatát sokan elfogadták. Zákonyi is úgy vélte, hogy az első előadás „főpróba lehetett”, amelyet „Eötvös Károly kedves leírása szerint a »társadalmi munkában« részt vett arácsi és füredi jobbágyoknak, kisebb rangú segítőknek, a színház építőinek stb. tartották. Komlóssy Ferenc ötlete volt, hogy július 2-án, szombaton tartsanak előadást a népnek”.²⁵

Kétséget ébreszthet bennünk az, hogy a környék népe nem hazafias felbuzdulásból, hanem robotkötelezettségének eleget téve munkálkodott az építkezésnél, vagyis nem nemzeti áldozatot hozott, hanem kényszermunkán vett részt.²⁶ De kétséget ébreszthet bennünk az is, hogy a leghitelesebb tanú, Kisfaludy Sándor minden alkalommal egybehangzóan azt írta, hogy a megnyitó ünnepség július 3-án volt.²⁷

KERÉNYI Ferenc (szerk.): *Magyar színház történet 1790–1873*. Bp., 1990. 164.

23./ Eötvös szerint Alsóorszról, Arácsról, Balatonkisszőlősről és Füredről is eljöttek az „együgyű földművesek, zsellérek, napszámosok, hogy egy két napig ingyen dolgozzanak. Ezt a népet az ünneplésből kihagyni nem lehetett. Komlóssy Ferencnek, a színgazgatónak volt jó ötlete. Tartunk nemzeti ünnepet és szabad előadást szombaton július 2-án a népnek s vasárnapon július 3-án a nemességnek. Elfogadta a javaslatot a költő s helyeselte azt az ifjú Deák Ferenc is. Legyen a nép az első. Így lett.” EÖTVÖS Károly: *Utazás a Balaton körül*. Bp., 1908. I. 135.

24./ EÖTVÖS 1908. I. 109–141. „Fülöp József öreg barátom, mérnök és főpostamester Veszprémből. Ő beszélt el nekem az esetet.” Uo. 112.

25./ Eötvös a hatás kedvéért a következőket írta: „A füredi kis nemesség és szegény jobbágyok pedig megajánlott száz igás és ezer gyalog napszámot. Hát a király mit adott? A király nem adott semmit.” Vö. EÖTVÖS 1908. 116., ZÁKONYI 1988. 676. A legújabbban megjelent füredi monográfia is azt írja: „A színház 1831. július 2-án tartott „főpróbát”. Vö. LICHTNECKERT 1999. 735. Korábban a 150. évfordulón is elhangzott: „1831. július 2-án, illetve 3-án következett el a színház megnyitása. Azért tartottak két megnyitó ünnepséget, mert az első napon a nép számára rendeztek megnyitót – a jobbágyok egész csoportokban, papjaival az élen vonult fel –, a második alkalommal pedig a nemességnek.” Vö. FENYŐ István: *Balatonfüred és a magyar reformkor*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1981. 5–6. sz. 615.

26./ *A füredi monográfia helyesen írja, hogy „a fürediek és arácsiak kézi és igás napszámokat” adtak a színházépítéshez*. Vö. LICHTNECKERT. 1999. 715.

27./ Július 3-át említette az 1831. július 25-én Újfaly Sándornéhoz írt levelében. Vö. ÚJFALVY Sándor: *Émlékiratok*. A szöveget Benkő Samu és Ugrin Aranka gondozta, a jegyzeteket Ugrin Aranka, a bevezetőt Benkő Samu írta. Bp., 1990. 260. Kisfaludy ugyanezt az időpontot írja az 1831. november 20-án kelt és az akadémiához küldött jelentésében, továbbá gróf Teleki Józsefnek, az akadémiái elnöknek

A megnyitó ünnepségről nem maradt fenn hírlapi tudósítás, így ennek lefolyásáról is Eötvös Károly elbeszélése lett a mérvadó. Ebből azonban azt sem tudjuk meg, hogy mi volt a tényleges program, milyen darabot is adtak elő. Sajnos, a legfontosabb két koronatanú, a fürdőn tartózkodó Újfaly Sándor és gyógyulást kereső felesége a kolera magyarországi terjedésének hírére nem várta be a megnyitót, hanem hazautazott Erdélybe.

Kisfaludy irathagyatékából arra van bizonyíték, hogy az erre az alkalomra írt bevezető beszédét (Prológus) felolvasták, s a Nemzeti Ének c. megzenésített versét előadták.²⁸ Csak az első világháború után, Tábori Kornél kutatásaiból derült fény arra, hogy ekkor a Magyar hölgy c. vígjátékot mutatták be.²⁹ Ekkoriban, az 1920-as években még úgy vélték, hogy a megnyitó július 2-án volt.³⁰

Zákonyi Ferenc leírása (feltételezése) alapján a program a következőképpen alakult:

1. Komlóssy Ferenc színgazgató felolvasta Kisfaludy Prológusát.

2. Kisfaludy az éljenzések közepette a színpadra dobott virágcsokorból kivett egy szál rózsát, „lelépett a színpadról és odament az első sorban ülő halvány arcú asszonyhoz, feleségéhez, keblére tűzte a rózsát és megcsókolta a halvány fehér orcát.” Ezután leült felesége mellé, a színészek ajkán pedig felhangzott az általa írt Nemzeti Ének.

3. Ezután következett a Magyar hölgy c. vígjáték előadása.

Eötvös szerint „Két prológ volt az előadás kezdetén. Az egyik beszéd, a másik dal, Mindakettőt Kisfaludy Sándor készítette. A beszédet Komlóssy Ferenc olvasta fel, a dalt a társaság énekkara dalolta el.” Délután öt órakor, amikor az énekszám elhangzott, a „délceleg férfaik és ragyogó szépségű nők” tolongtak a költőhöz, hogy „vele kezdet szorítsanak s kezést s ruháját megcsókolják.” A színpadról a meghatottságtól szinte könnyező színésznek egy-egy

ekkortájt küldött levelében is. Vö. Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja: Angyal Dávid. Negyedik kiadás, nyolczadik kötet. Franklin-Társulat, Budapest, 1893. 494., 691.

28./ A zene Major Ervin szerint a költő invenciója, míg mások szerint Arnold György zeneműve. Valószínűleg az előbbiről van szó. Dalbetétként 1834. december 15-én a Mátyás király választása c. daljátékban, a rákosi gyűlés jelenetében is előadták. Annyira népszerű lett, hogy később népdalnak nézték és felvették a népdalgyűjteményekbe. Vö. SONKOLY István: *Kisfaludy Sándor és Károly megzenésített versei*. = *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (1970) 104. (Sonkoly nem tudott róla, hogy először Füreden adták elő.)

29./ Tábori Kornél kutatásaira hivatkozva: ZÁKONYI 1988. 676.

30./ Rédey szerint a Prológus július 2-án hangzott el. Vö. RÉDEY Tiivadar: *A füredi magyar jütkészín*. = *Balaton évkönyv* 1921. Szerk.: Cholnoky Jenő–Sebestyén Gyula–Wlassics Tibor. Bp., 1921. 103. Később módosította álláspontját: szerinte Kisfaludy július 3-át tűzte ki a megnyitó napjára. SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): *Színművészeti lexikon*. Bp., é. n. I. 98.

rózsát hajítottak a költő lábaihoz, aki az egyiket fölvette, „oda vitte feleségéhez, Szegedy Rózához, megcsókolta halovány arcát s pihegő keblére tüzte a rózsabimbót.”³¹ Ezután következett az előadás, melyről az író mélyen hallgatott.

A romantikus rózsajelenetet realiztikusabb változatban adta elő Fenyő István, aki szerint a nő vezető színészek rózsákkal köszöntötték az alapító Kisfaludyt.³² Zákonyi néhány évvel később az Eötvös Károly-féle leírást vette át, s a nagyobb nyomaték kedvéért még egy sajtóközleményre is hivatkozott: a Balatonfüredi Hírlap 1913. évfolyamában megjelent adat, mely szerint „Kisfaludy Sándor vörös rózsát adott át Rózának (Szegedy) a színház megnyitásánál.”³³ Az újabb bizonyíték valójában az irodalom segítségével folklorizálódott hagyomány lehetett, hiszen annyi év múltán már egyetlen szemtanú sem élt.

Szegedy Róza több, mint valószínű, hogy nem vett részt az ünnepségen; márcsak azért sem, mert hosszú ideje komoly beteg volt. Kisfaludy úgy fogalmaz gyászjelentésében, hogy „sok évek óta nyomorgató betegségeinek következtében, forró inhideglelésben” hunyt el 1832. május 18-án ben, életének 57. évében. Ha jelen lett volna, Kisfaludy ekkortájt írt leveleiben biztosan megemlíti, hogy „hitvesének, szive-lelke barátnéjának” mi volt a véleménye az ünnepségről.³⁴

Mivel az eredeti színlap nem maradt fenn, csupán az biztos, hogy a Prológus a színmű előadása előtt hangzott el. Kisfaludy az eseményt a következőképpen foglalta össze: „A füredi játékszín ezen hónap 3-án szerencsésen megnyitattott egy általam ezen alkalomra készített erős igazságokat mondó Prológus-sal, igen számos nézőközönségnek jelenlétében, Nemzeti Ének-emnek többszeri elénekeltetésével.”³⁵

A leírásból egyértelmű, hogy Kisfaludy megzenésített versét többször elénekelték; először talán a Prológus után, majd a színházi előadás során és/vagy a darab előadását

31./ EÖTVÖS 1908. 140–141.

32./ „A megnyitó előadáson nemzeti viseletben állt a színpadon az egész színtársulat, s Kántorné és Lendvayné, az együttes női tagjai rózsákkal köszöntötték az alapítót, Kisfaludy Sándort.” Vö. FENYŐ 1981. 615.

33./ ZÁKONYI 1988. 680.

34./ Gyászjelentés mezőszegedi Szegedy Rozália 1832. május 18-án bekövetkezett haláláról és eltemetéséről, a június 18-án megtartandó engesztelő szentmiséről. Közzéteszi: LONDESZ Eleke: Himfy élete krónikákban. = Himfy-album. A Pesti Napló 1900. évi karácsonyi ajándéka előfizetőinek. Bp., 1900. 134.

35./ Kisfaludy Sándor levele Újfalvy Sándornéhoz. Sümeg, 1831. július 25. Vö. ÚJFALVY 1990. 260. A családtörténeti monográfiában is tévesen szerepel, hogy „a megnyitón maga Kisfaludy mondott ünnepi beszédet.” Vö. KISFALUDY László: A kisfaludi Kisfaludy család története. (Régi magyar családok 2.) Debrecen, 2004. 142.

követően. Tudjuk, hogy Kisfaludy eredetileg Guzmics Izidor bencés szerzetest, költőt kérte fel arra, hogy írjon köszöntőt a színház átadására, de ő a felkérést udvariasan elhárította.

Szólni kell még a bemutatott darabról, amelyről Eötvös Károly mit sem tudott. A Magyar hölgy c. – mint a legtöbb ekkor játszott darab – nem eredeti magyar vígjáték volt, hanem Karl Friedrich Gustav Töpfer (1792–1871) Schein und Sein c. művének magyarítása. A darabot először Szín és való címmel játszották. A magyarított vígjáték főszereplője a külföldi útjáról hazatérő gróf Dálay Károly, aki találkozik báró Szántai Lóri nevű lányával, akit Fűreden már korábban eljegyzett magának. Lóri félszeg, viszsfafogott magatartása miatt a gróf eltávolodik tőle, melyet még fokoz a cselszövő szerepében föltűnő Rezi Gáspár és Schnabel kisasszony. A gróf az Anna-bálon örülten beleszeret az alarc mögé rejtőző Lóriba, akit külföldinek néz. Dálay súlyos dilemma elé kerül, mely azzal oldódik meg, hogy Lóri felfedi kilétét. Emellett a betegesen féltékeny Zseni báró házasságát fenyegető viszály is megoldódik – a számos kacagató helyzetet felmutató történet megnyugtatóan zárul.³⁶

Sajnos, színlap és hiteles beszámolók híján a szereposztásról semmit sem tudunk. Azt viszont tudjuk, hogy a színművet előadó Komlóssy-féle társulat ezidőtájt közepes méretűnek számított és húsz tagból állt. A nők közül Komlóssyné HivatalAnikó, a későbbi Lendvay Mártonné játszott. A férfiak között Baranyi Péter, Földváry Vince, Hubenay Ferenc és Tóth István voltak a legismertebbek. Lendvay Márton és Pergő Celesztin is vendégszerepelt nála. Nem véletlen, hogy Kisfaludy, mint a színház főigazgatója, a következő években is Komlóssyt szerződtette, aki vígjátékaival, daljátékaival, operáival kielégítette a művelt középosztály, sőt a szélesebb közönség igényeit.

A nézők 1831-ben az új színházban csupán 28 előadást láthattak, mivel Fűred augusztustól októberig a kolera-járvány miatt vesztégzár alá került. Ezidő alatt a színészek segélyekből éltek. Ezután Győrben, majd Fehérváron léptek fel, innen kezdték vidéki körútjukat, mely során Somogy, Vas, Veszprém, Zala, Komárom, Győr megye nagyobb városaiban játszottak. 1834-ig végigjárták a dunántúli színi kerület megyéit, azt követően viszont nem teljesítették szerződéses kötelezettségeiket: csak két-három megyét kerestek fel.³⁷

Eötvös Károly idilli leírásával ellentétben félelmetli légkörben ünnepelték a színház átadását, hiszen pusztító járvány közelgett: a kolera. Az országon végigsöprő

járvány december 6-ig 90 törvényhatóságban, 4007 helységben mintegy félmillió embert döntött ágyba, akik közül közel kétszáz ezer hunyt el.³⁸ Június végén a fűrdön időző Újfalvy Sándor és felesége minden marasztalás ellenére úgy döntött, hogy nem várja be a színház megnyitását, hanem visszaindul Erdélybe.³⁹ A távolabbról érkező többi vendég is hasonló módon cselekedhetett. Itt tartózkodásuk idején, 1830. június 24–26-án Balatonfüreden tartotta közgyűlését a dunántúli református egyházkerület, melynek résztvevői szintén megfordultak a fűrdön, s közülük többen részt vettek a megnyitón is.⁴⁰

Június 13-án Tokaj tájékan „kiütött a colera betegség”, melynek következtében „mindenfelé csökkent a Theatrum, A sok cordonok, egy megyének a másiktól való elzárása még irtóztatóbbá tette.”⁴¹ Júliusban, amikor Zalában is „közelgetni kezdett” a járvány, a megye is megtette a szükséges előkészületeket. Kisfaludy októberig éjjel-nappal Zala megye egészségügyre felügyelő egyik ún. Permanens Deputációja (Állandó Bizottsága) elnökeként irányította a halálos nyavalya elleni védekezést.⁴²

38./ Magyar Ország. = Magyar Kurir 1831. 48. sz. (december 15.) 393–394. A statisztika Horvátország és a Határőrvidék területének adatait is tartalmazta. Ekkoriban még 125 helységet tartottak nyilván, ahol újra kiütött a járvány

39./ ÚJFALVY 1990. 248

40./ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. a. Dunántúli református Egyházkerület egyházkormányzati iratai. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1830. június 24–26. A Tóth Ferenc püspök elnökségével megtartott ülésen a „külső rendből” részt vett: Komárom megyéből: Sárközy József tiszteletbeli szolgabíró, Kolmár Lajos esküdt; Veszprém megyéből: Kotsi Horváth Sámuel vármegyei alispán, Szép Abrahám vármegyei főügyész, Hollósy László szolgabíró, Molnár Dienes szolgabíró; továbbá Halász Sámuel, Horváth János, Kazay Gábor, Nagy Szabó István, Oroszy Pál, Ori Szabó Gábor, Takó Sándor és Vetscy Ferenc táblabírák; Zala megyéből: Kerkapoly István szolgabíró. Takó Győr megyének is táblabírája volt. A világiak egyházmegegyei vagy egyházkerületi tisztségviselőként (gondnok, segédgondnok, tandesbíró) vettek részt az üléseken. – A megyebeli hovatartozás megállapításához felhasználtuk korábbi írásunkat: HUDI József: Táblabírák a reformkori vármegyei közeletben. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Bp., 2006. 39–75. – A prédikátorok savanyúvízi feltűnéséről epés megjegyzések kíséretében számolt be Újfalvy Sándor, aki látta a lelkészeket hitvesükkel az oldalakon, amint szerény öltözékben, de „felemelt fővel, kihívó tekintettel, hetyke léptekkel s a Kant bölcsészete birhatásának elhittségében, mint megannyi jakobinust pajkosan sétáltatni.” Vö. ÚJFALVY 1990. 247.

41./ BALOGH 1928. 24.

42./ Kisfaludy Sándor levele János öccséhez. Sümeg, 1831. december 8. Vö. KISFALUDY 1893. 496.

36./ ZÁKONYI 1988. 681.

37./ KERÉNYI 1990. 162–163.

A járvány rohamosan közeledett; Veszprém megyében először augusztus 10-én Litéren ütött ki⁴³, s rövidesen a Balaton-felvidéket is elérte. Először szeptember 10-én Zánkán észlelték.⁴⁴ A Magyar Kurír, amely részletesen beszámolt a járvány terjedéséről és pusztításairól, egy szót sem szólt arról, hogy Füreden a magyar színjátszásnak új játszóhelye épült. A korabeli folyóiratok, hírlapok szintén hallgattak a történelmi jelentőségű eseményről.

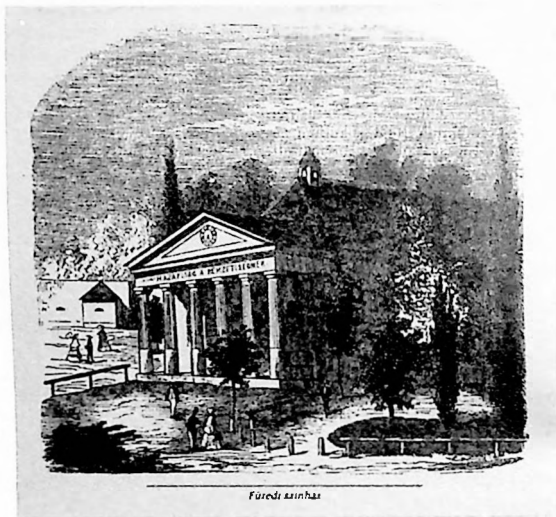
A színházépítés nem fejeződött be 1831-ben, hanem tovább folytatódtott. Csak 1835-ben készült el a színház bejárati oszlopcsarnoka, s ezután került fel az épület homlokzatára az óra, amely a sétater közönsége tájékoztatta az előadások kezdetéről. A hat faragott ion oszlop gróf Festetics László keszthelyi nagybirtokos ajándékaaként került Füredre, s tette lehetővé a színházépület előcsarnokkal történő kibővítését. Az épület homlokzatán álló jelmondat („HAZAFISÁG A NEMZETISÉGNEK”) mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy Thália papjai és papnői „templomának” felépítése hazaszeretetből táplálkozó nemzeti tett volt.⁴⁵

43./ HUDI József: Litér község története. Veszprém, 2007. 157.

44./ Kisfaludy Sándor levele Újfalvy Sándorhoz. Sümeg, 1831. szeptember 25. Vö. ÚJFALVY 1990. 251.

45./ A jelmondat Molnár György színingazgatónak annyira megtetszett, hogy az az 1861. szeptember 14-én megnyitott Budai Népszínház homlokzatára is fölkerült. Vö. SCHÖPFLIN I. 242.

Bár a színházi szakemberek utóbb a hamarjában felépített füredi színház számos fogyatékoságára felhívták a figyelmet, Kisfaludy érdemeit mindenki elismerte. A nemzeti szolidaritási akció egyik regionális főpróbája 1831-ben sikerrel zárult, és lényegében beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A füredi kőszínház megnyitása új fejezetet nyitott a vidéki színészet történetében.

Fűredi színház

F. FÜRED.
Ma Kedden Julius 27-én 1847 adatik
A' SZÍNHÁZ JAVÁRA.
SZÖKÖTT KATONA

Eredeti énekes népszímmű 3 szakban, írta Szigligety; zenéjét Szerdahelyi.
1-ső Katonafogdosás. 2-dik Siralomház. 3-dik Zrinyikávéház.

SZEMÉLYZET.

Karpatine, Asszony kordású	Hetényiné	Gróf Montl, olasz	Romzsoni
Gregoly, kovács)	FÜREDI	Amilla neje, szül. teli Hunyay grófnő	Komárominé
Lajos, szobor)	H. Gyula	Völgyi, ezredes	Hétszói
János, orvos	H. Laura	Miska, kőszegény	Szokolvi
Paula, kovács)	Harsány	Kalmi Gergely, franczia	Reményi
János, szobor)	Cserházi	Hobert, Montl úrnak néje	Sipos
Géza, Sr. MÁKAI szobrász	Jánosy	Rosa, Montl úrnak kislánya	Benedékné
Néző úr	Tóth	Köplár	Elek

Parasztok, katonák, parasztnők, Zselyi háziak.

Jelen színdarabban a' színház iránti különös figyelemből FÜREDI MIHÁLY ur a' Pesti nemzeti színház egyik jelesb tagja sziveskedik főlebb jelelt szerepben fellépni.

Az 1-ső helyre a' belépti ár a' t. cz. közönség kegyességére bízatik — 2-dik hely 25; — 3-dik hely ára 15. kr. v. cz.

Kedete 5 órakor.

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A VESZPRÉMI PETŐFI SZÍNHÁZ

Németh Lászlónak a Veszprémi Petőfi Színházhoz való viszonyát valójában az ott bemutatott társadalmi drámájának, a Nagy család-nak a történetén át lehet megítélni.

Németh László minden társadalmi drámájában a társadalomfilozófiájának és etikájának egy bizonyos vetületét villantja fel. A Nagy család-dal kapcsolatban így írt: „A „nagy család” egyike legrégebbi motívumaimnak, vagy ahogy a kritikusok látták: rögeszmémeknek... A „nagy család” azonban, ha az én életemben álom marad is, nem megvalósíthatatlan utópia. Ahol a családi kohézió lazulásával, szétesésével az emberek, mint a vasreszelék szemcséi hevernek egymáson, csak egy nagy szenvedély, ki tudja, milyen biológiai mélységekből táplálkozó nevelő indulat, társtalanná vált társulékonyosság vagy egyszer nem irgalommá transformált boldogtalanság kell hozzá, hogy egy mágnes-ember körül egy szellemi családdá rendeződjenek.”

Németh László a Nagy család-ot 1962-ben írta meg. Mint később megállapította: „a Nagy család valamennyi darabom közül a legkeservesebb vajudások során jutott el a szedőgépig.” A kezdeti öt felvonásból később egy négy- és egy három-felvonásos mű lett. Felesége nagy ellenérzése kísérte a munkát, és amikor 1963. könyvnapra a Mai témák kötetben nyomtatásban is megjelent, a Budapestre érkezett tiszteletpéldány-csomagot felbontás nélkül küldte utána Sajkodra.

Németh László a darabot a Madách Színháznak szánta, de 1963. elején a Madách Színházból Ádám Ottó közölte Németh Lászlóval, hogy a Nagy család-ot, annak első részét a harmadik felvonás miatt nem tudják bemutatni. Ezt követően Illés Jenő újságíró, a család régi barátja kíséretében megjelent Sajkodon Lendvay Ferenc, a Veszprémi Petőfi Színház igazgatója azzal a kéréssel: bemutatná a Nagy család-ot. Németh László válasza bizonytalanul elutasító volt: „...ha kedve van hozzá, a jövő év messze, tegyünk próbát, én egy kis bukástól nem ijedek meg...”

Fél év múlva, szeptember elején Illés Jenő emlékeztette Németh Lászlót, hogy tavasszal ígéretét adta a Nagy család színpadra állításához a Veszprémi Petőfi Színházban. Most, hogy a budapesti Nemzeti Színház vezetőinek látogatása várható, kéri, hogy tartson ki a veszprémi színház mellett. És Németh László Major Tamásnak, a Nemzeti Színház igazgatójának a II. József drámáját adta oda.

1963. szeptember 6-án Németh László válaszolt Illés Jenőnek: miután a háta mögött a családdal is folytat tárgyalások és a tavaszi feltételes beleegyezés után Lendvayval együtt erőltetik a Nagy család bemutatását, végleg beleegyeznek –, de az előkészületekben és az előadáson nem vesz részt. Szeptember 11-én Németh László aláírta a szerződést a Veszprémi Petőfi Színházzal a Nagy család első részének bemutatásáról.

1963. október 2-án Lendvay Ferenc, aki a darabot is rendezte, arról értesítette Németh Lászlót, hogy a Nagy család próbái jó hangulatban folynak; a színészek átlagon felüli szeretettel foglalkoznak szerepükkel. Majd 8-án arról írt, hogy 17 nappal a bemutató előtt „már kialakultak a körvonalak”, Spányik Éva és Bitskey Károly szerepformálásáról írt és kérte, hogy – elhatározása ellenére is – látogassa meg az egyik próbát, de legalább fogadja őt egy látogatáson. Végülis 1963. október 25-én sor került a Veszprémi Petőfi Színházban a Nagy család első részének bemutatására.

Az ember azt gondolhatná, hogy Németh Lászlót a darabjának bemutatása csak örömmel töltötte el –, ezzel szemben a darab sorsát végig szkepszissel figyelte, és anynyira nem hitt a sikerben, hogy a bemutatóra sem ment el, mondván, hogy ne kelljen elszenvednie a bemutató közönségének felháborodását, dühét. Amikor a bemutató után felesége és Ágnes lánya a nagy siker hírért vitték meg neki Sajkodra, nem akarta elhinni.

A következő hetek, hónapok is azonban Lendvay Ferenc optimizmusát igazolták. Ő végig meg volt győződve a darab sikeréről. 1963. novemberében arról számolhatott be Németh Lászlónak, hogy a Nagy család iránti érdeklődés egyre nő: már délutáni előadásokat kell beiktatni. A könyvesboltok nem tudják a Mai témák kötet utáni érdeklődés kielégíteni, mindenki el akarja olvasni a darab második részét. Lendvay Ferenc ennek az igénynek kívánt eleget tenni, amikor előkészítette és 1964. október 23-án a Veszprémi Petőfi Színházban színre hozta a Nagy család második részét is és azt is, mint az elsőt, vendégjátékként bemutatta többször Szombathelyen. A budapesti két vendégjátékon kívül játszották Váralpán, Pápán, Ajkán, Balatonfüreden kétszer, Inotán, Sopronban. Közben 1964. május második felében Veszprémben sor került az ötvenedik előadásra.

A Kortárs 1964. januári számában jelent meg Németh László Veszprémi példa című írása, amely a Nagy család történetét, a színészi teljesítményt és főként a rendező, Lendvay Ferenc érdemeit örökölte meg. Az írásban olvasható, hogy Lendvay Ferencnek sikerült egyszer rávenni Németh Lászlót, hogy nézze meg az előadást,

és Németh László erről így írt: „...az estén és utána is a meghatottság s a hála maradt az ún. legnagyobb része kétségkívül a rendezőnek volt. Ő az, aki a darabra kéziratban már lecsapott. Ő ragaszkodott az aggasztó jelek, az író rúgkapálása ellenére is hozzá, s ő ragasztotta át az együttes tagjaira a hitét, hogy ebből a lefitymált szövegből valami szépet lehet kihozni... Az a harmadik felvonás sem a maga tehetetlenségénél fogva folyt össze öt-hat különböző érből azzá a lángtóvá, a fizikai és szellemi család vitájában: elő kellett azt készíteni.” Arra harmadik felvonásra célzott, amely miatt Ádám Ottó visszautasította a darabot. Ezt a felvonást követő nagy taps után az igazgatói szobában Németh Lászlóné úgy nyilatkozott, hogy volt már férjével néhány Németh-darab bemutatóján, de férjét ilyen meglegedettnek nem látta. A darab szereplői közül főként Szabó Ottó, Majczen Mária és Nagy Attila alakítását dicsérte írásában Németh László, de legmeglepőbb alakításnak Spányik Évát tartotta. „Sohasem hittem, hogy színésznőben, ennyire másletű, másleányú alakban, ilyen találhassak. Kár, hogy ez az egyetlen nőalakom, amelyet eljátszhat” – mondtam neki az irodában. S valóban, ha a Gyász, az Iszony nem regény, hanem dráma volna, ővele kéne eljátszatni.” – Németh László ettől az időtől kezdve kísérte figyelemmel Spányik Éva színészi pályáját, és minden alkalommal segítette, támogatta.

A Nagy család előadása, annak története Németh Lászlóban a Veszprémi Petőfi Színházzal, Lendvay Ferencsel és Spányik Évával szemben egy állandó vonzást alakított ki, amely főként Lendvay Ferenc esetében, a következő évekre is kiható kapcsolatban nyilvánult meg. Ilyen volt, amikor Lendvay Ferenc, már mint a miskolci Nemzeti Színház igazgatója 1965. március 12-13-án műsorra tűzte a Nagy család mindkét részét Miskolcon. Majd 1969. tavaszán, már mint a szegedi Nemzeti Színház direktora, arra kérte fel Németh Lászlót, hogy írna egy Semmelweis drámát a színháznak. Németh László 1969. június 5. és 19. között meg is írta Sajkodon az Írás ördöge című drámáját, ami kétheti megfeszített munkába került. A határidő szorította, hogy a következő időnyire elő lehessen még készíteni. Megválaszolatlan kérdés, hogy a Németh Lászlónál június 26-án hirtelen jelentkező agyitörténes kifejlődésében mennyire volt szerepe ennek a megerőltető szellemi munkának.

A Veszprémi Petőfi Színház, amellyel, hogy sikerének könyvelhette el a Budapesten elutasított Nagy családnak a sikerek útján való elindítását, nem kevésbé jelentős tettet hajtott végre a Papucshős-sel kapcsolatos tevékenységével.

A Papucshős című társadalmi drámáját Németh László

1938-ban írta, amit a budapesti Nemzeti Színház 1939. november 4-én mutatott be. A következő évekből nincs adat, hogy valahol színpadra állították volna. A veszprémi színház érdeme, hogy 1966. szeptember 9-én, Horvay István rendezésében bemutatta, majd vendégjáték keretében Szombathelyen, sőt Budapesten is játszották. Ezt követően nemcsak Budapesten, de a határon túl is: Sepsiszentgyörgyön, Kolozsváron, Nagyváradon is műsorra tűzték színházak. Mindenhol nagy sikerrel.

1968-ban a Veszprémi Megyei Tanács a Szakszervezetek Megyei Tanácsával együtt Németh Lászlónak ítélte oda a „Batsányi János” irodalmi díjat a Veszprémi Petőfi Színházban bemutatott műveiért. A díj átadására december 28-án került sor, amikor Németh László köszönőbeszédet mondott, amely a Batsányi-díj átadásakor címmel került be az életművébe, és benne a következők olvashatók a Nagy család sikere kapcsán: „Egy ideig azt hittem, hogy ez a siker az akkori igazgatóhoz kötött, azonban a veszprémiek munkáját figyelve azt látom, hogy a vállalkozókedv, amely engem önmagam előtt is fölemelt, mélyebb és szélesebb forrásokból táplálkozva azóta sem apadt el... Veszprém megye, midőn a díjat átadta, nemcsak engem tüntetett ki, de magát is.”

A Veszprémi Petőfi Színházban a következő Németh-bemutatóra, ugyancsak Horvay István rendezésében, 1969. január 17-én került sor, amikor az Apáczai, ötfelvonásos drámát állították színpadra. Ennek a darabnak a vendégjátéka Szombathelyen és Székesfehérváron volt, majd 1972. és 1981. között még négy Németh László darabot mutattak be ebben a színházban: 1972-ben a Győzelem, 1977-ben a Bethlen Kata, 1978-ban a Pusztuló magyarok és 1981-ben a Harc a jólét ellen címűeket. Ezek közül, naplóm alapján érdemesnek tűnhet a Győzelem bemutatójáról írni.

A Győzelem című, négyfelvonásos dráma bemutatására a Veszprémi Petőfi Színházban 1972. március 17-én került sor. A darabot Latinovits Zoltán rendezte. Németh László nem vett részt a bemutatón: a várható bukás miatt arra kérte feleségét, hogy a nézőtérén az ajtóhoz közel foglaljon helyet, hogy elkerülhesse a bukás miatt feldühödött közönség inzultálását. A darab kimagaslóan legjobb alakítása Majczen Máriaé volt az öreg Ácsné szerepében. Illyés Gyula dicsérte a darabot; Latinovits Zoltán pedig, saját véleménye szerint, „kiváló munkát végzett a Győzelem rendezésével, győzelmet aratott, és sokáig fognak beszélni erről a rendezésről.” Az előadás végén Latinovits Illyés Gyulát cipelte a színpadra, hogy Németh László helyett megköszönje a tapsot.

Előadás után Latinovits az újonnan elkészült

színészklubba terelte a meghívottakat, ahol Illyés Gyula bejelentette, hogy az Írószövetség aznapi gyűlésén felvette, hogy legyen Budapesten egy színház, ahol a kiváló vidéki darabokat megtekintheti a budapesti közönség is, és javasolta, hogy a Győzelem legyen az első ilyen darab.

Németh László színpadi műveivel kapcsolatban visszatérő kifogás volt mindig azok hosszúsága; Németh László viszont sohasem volt hajlandó azokon rövidítést végezni; emiatt maradt el például 1965. decemberében Bécsben a Burgtheater-ben a Gandhi halála című drámájának színre vitele is. A Veszprémi Petőfi Színházban 2003-ban

viszont a négyfelvonásos Galilei című drámán elvégeztek ezt a munkát. A darabot Rusz József átdolgozásában és rendezésében 2004. március 5-én két részben, egy szünettel állították színre. A lerövidített dráma mondanivalóját, szerkezetét megtartva nagy sikert aratott.

Végezetül ide kíváncsiak Tamás István 1981-ből származó sorai: „...hagyomány és megtisztelő kötelesség tovább építeni (fájdalom) immár halála után Németh László és a veszprémi Petőfi Színház kapcsolatát. Emléke még köztünk van, műveinek szelleme is.”

